

ZJAWISKO PRZEMOCY WŚRÓD DZIECI I MŁODZIEŻY SZKOLNEJ

Problematyka przemocy w szkole jest zjawiskiem dość powszechnym. Wielu uczniów nie zdaje sobie sprawy, ze skali krzywdy jaką wyrządzają innym. Ofiary przemocy szkolnej często nie potrafią się bronić przed atakami agresorów. Zdecydowana większość ofiar, nie znajduje w sobie siły, aby szukać pomocy. Zwłaszcza jeśli przemoc dotyczy nieletnich. Warto podkreślić, iż przemoc i agresywne zachowania na terenie szkoły obejmują nie tylko uczniów, ale coraz częściej relacje między nauczycielami, uczniami i rodzicami. Skala przemocy wśród dzieci i młodzieży ciągle wzrasta, dlatego warto zastanowić się, czym jest przemoc, jakie są jej przejawy i przyczyny, a następnie znaleźć skuteczne sposoby przeciwdziałania.

1. Pojęcie przemocy

Przemoc jest pojęciem wieloznacznym. W *słowniku socjologicznym* ukazana jest jako jeden z głównych, obok groźby, środków przymusu. Polega ona na używaniu siły fizycznej, przez jednostkę czy grupę, często wbrew obowiązującemu prawu, w celu zmuszenia jakiejś osoby czy też uniemożliwienie podjęcia działań lub do zaprzestania wykonywania czynności już rozpoczętej; także bezprawne narzucanie władzy. W przemocy cierpienie, uszkodzenie, czy zadawanie bólu psychicznego jest najczęściej sposobem osiągnięcia celu, na przykład wymuszenia pożądanых zachowań¹. J. Mazur zwraca uwagę, że „nie są to zachowania wymykające się spod kontroli, wybuchy emocji. Sprawca często demonstruje złość po to, by ofiarę zastraszyć, jednocześnie z rozmysłem wybierając miejsce i czas

¹ Por. K. OLECHNICKI, P. ZAŁĘCKI, *Słownik socjologiczny*, Toruń 1988, s. 167; W. OKOŃ, *Słownik Pedagogiczny*, Warszawa 1992, s. 13.

ataku, aby był jak najbardziej skuteczny i najmniej ryzykowny”². Agresja którą stosuje jest szczególnie dogodnym sposobem radzenia sobie z problemami kontroli, ponieważ aktywność agresywna, jeżeli okazuje się skuteczna, dostarcza szybkich i wyrazistych sygnałów potwierdzających własną moc i kompetencję. Najprostszy więc akt destrukcji jest sprawdzianem swoich sił, jest także dogodnym sposobem ochrony, umacniania i podnoszenia własnej wartości. Taki sposób działania charakteryzuje często sprawców przemocy w szkole. Przemoc jest środkiem zdobycia dominacji, potwierdzeniem własnej wartości, bowiem daje poczucie sprawowania władzy³. Niepokojącym zjawiskiem pojawiającym się we współczesnych szkołach jest wzrost agresji nie tylko wśród chłopców, ale także i dziewcząt. Najbardziej, narażeni na przemoc, są uczniowie szkół podstawowych. Tam najczęściej zaczyna się przemoc rówieśnicza. Dzieci stają się ofiarami z różnych powodów. Najczęściej, są to osoby które stają w obronie słabszych, osoby niepełnosprawne, mające problemy w nauce albo bardziej zdolne, które nie mają markowych ubrań i drogich gadżetów, posiadają wady wymowy albo są bardziej wrażliwe i nieśmiałe. Tacy uczniowie, są nękanymi często przez całą grupę w szkole i ośmieszani na stronach internetowych. Bywa i tak, że z czasem wyrabiają w sobie przekonanie, że są gorsze od innych i w kolejnych szkołach ponownie wchodzi w rolę ofiary. Najtrudniejszy okres w życiu szkolnym, to przełom szkoły podstawowej i średniej. Zmiana otoczenia i wchodzenie w nowe środowiska, zachodzą równolegle z procesem dojrzewania oraz nasileniem się potrzeby akceptacji rówieśniczej. Młodzi ludzie poszukują akceptacji, swojej tożsamości, nowych doznań, badają granice własnej wolności, a także mają skłonności do

² J. MAZUR, *Przemoc w rodzinie. Teoria i rzeczywistość*, Warszawa 2002, s. 13.

³ Por. tamże, s. 17; B. URBAN, *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczości młodzieży*, Kraków 2000, s. 183.

łamania zasad. W związku z tym, wzrasta akceptacja zachowań agresywnych oraz bierności innych wobec przejawów przemocy⁴.

Trzeba pamiętać, że przemoc w jakiegokolwiek formie i wobec jakiegokolwiek osoby jest naruszeniem podstawowych praw człowieka, niszczy bowiem poczucie godności, szacunku i zaufania do innych ludzi. Papież Jan Paweł II wspominając o zagrożeniach płynących z przemocy pisał, iż sprowadzanie człowieka przemocą do roli przedmiotu użytkowego lub źródła dochodu jest grzechem przeciwko jego godności i fundamentalnym prawom⁵.

2. Rodzaje przemocy

Uczniowie w szkole najczęściej doświadczają przemocy fizycznej i psychicznej. Agresywne zachowania dzieci i młodzieży przybierają różne formy:

1. Bezpośrednia agresja fizyczna- jest to naruszanie fizycznych granic ciała drugiej osoby poprzez kopnięcia, uderzenia, popychanie, szczypanie, podcinanie nóg, szturchanie opluwanie, duszenie a także przypalanie papierosem;
2. Pośrednia agresja fizyczna- wyraża się poprzez atak na czyjąś własność i niszczenie jej np. niszczenie zeszytów, rzucanie telefonem o ziemię, opluwaniem rzeczy osobistych, czy też wrzucanie do kosza i upokarzanie ofiary aby grzebała w śmieciach. Zdarzają się także czyny chuligańskie polegające na niszczeniu dekoracji, pisaniu po ścianach, psucie mebli i pomocy dydaktycznych. Niejednokrotnie dochodzi także do ograniczenia swobody ofiary, poprzez zamykanie w jakimś pomieszczeniu szkolnym;
3. Bezpośrednia agresja słowna- polega na przezywaniu, obrażaniu,

⁴ Por. A.K. KIEŁCZEWSKA, *Przeciwdziałanie aktom przemocy w szkole*, [w:] *Przemoc w szkole. Metody pracy wychowawczej, przeciwdziałanie, skuteczna interwencja*, red. T. GARSTKA, M. GRONDAS, A.K. KIEŁCZEWSKA, J.WĘGRZYŃSKA, Warszawa 2012, s.5.

⁵ JAN PAWEŁ II, Encyklika o niektórych podstawowych problemach nauczania moralnego Kościoła *Veritatis splendor* (06.08.1993), Kraków 1993, 100 (skrót: VS).

grożeniu, szantażowaniu, wyśmiewaniu, ośmieszaniu, zawstydzaniu, przeklinaniu kolegów lub nauczycieli; 4. Pośrednia agresja bezsłowna i słowna- są to wrogie lub wulgarne gesty pod adresem innych osób, używanie wulgarnych słów w toku wypowiedzi najczęściej wobec nauczycieli, ironizowanie i robienie złośliwych aluzji. Nauczyciele są świadkami różnych form agresji między uczniami, nie tylko podczas lekcji, ale także w innych sytuacjach życia szkolnego np. przerwy międzylekcyjne, zawody sportowe, wycieczki klasowe⁶. Nie zawsze jednak wychowawcy i nauczyciele przejawiają chęci pomocy, nie potrafią poradzić sobie z agresją wśród dzieci i młodzieży. Bywa i tak, że nie dowierzają ofierze i pozostają obojętni wobec sytuacji traumatycznej, którą przeżywa osoba prześladowana. Papież Franciszek zwraca uwagę, iż jedną z wyrafinowanych form przemocy jest gardzenie człowiekiem odmiennym. Takie sytuacje prowadzą do wielu dramatów.⁷

Warto zwrócić uwagę, iż zachowania agresywne uczniów mogą pełnić różne funkcje: 1. Agresja emocjonalna- ma na celu odreagowanie napięcia i trudnych emocji np. złości, wstydu, poczucia niższości. Charakteryzują często uczniów bardzo impulsywnych; 2. Agresja sadystyczna- ma na celu psychiczne zranienie nauczyciela lub zadanie bólu rówieśnikowi. Agresor czerpie z tego satysfakcję i podwyższa swoją samoocenę. Taka postawa charakteryzuje uczniów o silnej samokontroli emocji i niskoreaktywnych, poszukujących *silnych wrażeń*. W skrajnych wypadkach wymaga to oddziaływań psychoreakcyjnych i resocjalizacyjnych; 3. Agresja instrumentalna- ma na celu osiągnięcie pożądanego stanu rzeczy, gdy zablokowany jest dostęp do czegoś lub możliwość zaspokojenia potrzeb w sposób nieagresywny. Charakteryzuje ona uczniów pewnych siebie,

⁶ Por. T. GARSTKA, *Agresja uczniów podczas lekcji- jak sobie z nią radzić?*, [w:] *Przemoc w szkole. Metody pracy wychowawczej, przeciwdziałanie, skuteczna interwencja*, dz. cyt., s. 92-93.

⁷ Por. FRANCISZEK, Encyklika o braterstwie i przyjaźni społecznej „*Fratelli Tutti*” (03.10.2020), Kraków 2020, 218 (skrót: FT).

aprobujących agresję jako sposób działania oraz próbujących zastraszyć czy szantażować nauczyciela np. skargą do rodziców lub dyrekcji; 4. Agresja normatywna- jest dążeniem do pokonania wroga nawet tego wyimaginowanego, i ocalenia swojej tożsamości społecznej np. grupowej. Charakteryzuje często uczniów postrzegających ludzi stereotypowo np. złych belfrów; 5. Agresja indukowana- powstaje w efekcie *zarażania się* przez różnych uczniów atmosferą emocjonalną, oraz w wyniku ukrytej psychomanipulacji w grupie dla nich ważnej. Aby być zaakceptowanym i podziwianym przez rówieśników trzeba czasami np. *komuś dokopać*⁸. W przeciwnym razie zostaje się wykluczonym z grupy. Inicjatorami są zazwyczaj sprawcy-liderzy, którzy tworzą *paczki, gangi* przemocy, wspierani biernie przez resztę społeczności klasy (świadków, widzów, obserwatorów)⁹.

Zachowania agresywne uczniów wobec nauczycieli, mogą powodować strach i lęk a także poczucie bezradności. Przyjmują oni często postawę uległości, która ma zagwarantować im *nietykalność*. Bierność ta odbierana jest przez uczniów jako słabość i wyzwala to jeszcze w nich większą agresję. Często dla *świętego spokoju* i aby *nie nagłaśniać sprawy* przyzwalają na takie zachowania. Boją się krytyki, że zostaną ocenieni, jako nauczyciele, którzy nie radzą sobie z uczniami. Chcąc zapobiec tego typu zjawiskom, trzeba najpierw poznać sprawców przemocy.

3. Typy sprawców przemocy szkolnej

Uczniowie, którzy są sprawcami przemocy szkolnej, często są ofiarami przemocy domowej. Doznane w dzieciństwie krzywdy powodują przymus powtarzania agresywnych zachowań. Dziecko- ofiara patologii rodzinnej, może stać

⁸ Por. T. GARSTKA, *Agresja uczniów podczas lekcji- jak sobie z nią radzić?*, [w:] *Przemoc w szkole. Metody pracy wychowawczej, przeciwdziałanie, skuteczna interwencja*, dz. cyt., s. 95-96; A. FRĄCZEK, H. ZUMKLEY, *Socjalizacja i agresja*, Warszawa 1993, s. 5-7; A. LANKAMER, P. CIBORSKI, U. MINGA, *Mobbing w szkolnictwie*, Gdańsk 2005, s. 20-23.

⁹ Por. A. ZWOLIŃSKI, *Kultura destrukcji*, Kraków 2020, s. 175-180.

się w szkole aktywnym dręczycielem. Manifestując aroganckie zachowanie wobec swoich kolegów i nauczycieli, czuje się poniekąd zwycięzcą.

Szkoła na co dzień boryka się z problemem agresji i przemocy wśród uczniów, dlatego warto poznać typy sprawców przemocy. Pierwszy z nich to znęcający się sadysta. T. Garstka zwraca uwagę, iż „ucznia sadystycznego charakteryzuje niski poziom lęku, widoczny w kontaktach z rówieśnikami, okrucieństwo i chamstwo w kontaktach z nauczycielami. Nie tylko nie uważa, że nie zasługuje na żadne karne konsekwencje, ale także nie ma obaw związanych z naruszaniem dyscypliny. Cechuje go brak empatii, a więc nie jest zdolny, by wczuć się w stan emocjonalny innych. Nie jest więc w stanie wyobrazić sobie szkód emocjonalnych, jakie ponoszą jego czyny, choć rozpoznaje sprawiające mu przyjemność oznaki bólu i cierpienia. Jest impulsywny”¹⁰. Uczeń –dręczyciel, ma niewielu przyjaciół, ale wielu tych, którzy tworzą jego grupowe zaplecze. W szkołach średnich, są rozpoznawani jako sadyści i krytycznie oceniani przez rówieśników, którzy się do nich dystansują. Nauczyciele wpisują uwagi dyscyplinujące, straszą konsekwencjami, ale takie metody są bezskuteczne. Niejednokrotnie odczuwają obawy, że sami mogą zostać zaatakowani. Znane są przypadki, że uczniowie, którzy mieli kłopoty szkolne, niszczyli np. samochody nauczycieli, wybijali szyby w domach, stosowali groźby karalne, złośliwie oczerniali. Współpraca nauczycieli i wychowawców z rodziną takiego ucznia jest trudna, gdyż czasem rodzice czerpią skrywaną satysfakcję i są dumni, że dziecko jest mocne. Nie przyznają się do tego, że nie raz płaczą przez swoje dzieci, gdyż nie radzą sobie z nimi w domu. W takiej sytuacji, nie tylko uczeń, ale rodzic potrzebuje psychoterapii.¹¹

¹⁰ T. GARSTKA, *Sprawcy, ofiary i świadkowie szkolnej przemocy- podstawy pracy wychowawczej z klasą*, [w:] *Przemoc w szkole. Metody pracy wychowawczej, przeciwdziałanie, skuteczna interwencja*, dz. cyt., s. 54.

¹¹ Por. tamże.

Drugim typem sprawców przemocy szkolnej są uczniowie o niskim poczuciu własnej wartości. Sprawca taki jest subdepresyjny, ciągle narzekający, pełen pretensji, gadatliwy i notorycznie wagarujący. W szkole jest mało aktywny i niechętny do nauki i kontaktów z rówieśnikami. Jego ataki agresywne mają charakter nagłych wybuchów. Nie ma prawdziwych przyjaciół, ale łatwo daje sobą kierować. Może znaleźć aprobatę w grupie sprawców sadystycznych. Jego depresyjny stan nie przeszkadza mu w tym, że czasem jest krzykliwy i prowokujący. Chcąc zwrócić na siebie uwagę, próbuje używać swej bezradności stosując różne manipulacje. Sprawca *zdołowany* potrafi wzbudzać litość wśród nauczycieli, częstym bólem głowy, żołądka, drżeniem głosu i rąk. Wychowawcy są podzieleni, jedni gotowi są usprawiedliwiać ich postępowanie trudną sytuacją rodzinną, inni są oburzeni ich destrukcyjnym zachowaniem w szkole. Uczeń depresyjny, jeśli wzbudzi sympatię nauczyciela potrafi go manipulacyjnie wykorzystać. Warto podkreślić, że tacy uczniowie, są często ofiarami przemocy domowej, a jednocześnie czerpią wzory agresywnych zachowań ze swoich rodziców. Praca nauczyciela z taką rodziną jest trudna, jeśli nie uda namówić się rodziców na konsultację ze specjalistami rodzinnymi do spraw przemocy¹².

Kolejnym typem sprawcy przemocy szkolnej jest nadpobudliwy dręczyciel z deficytami uwagi (ADD- zaburzenie deficytu uwagi; ADHD- zaburzenie nadpobudliwości, psychoruchowej z deficytem uwagi). Uczeń taki, nie potrafi się skupić, jest mało empatyczny i wyrządza wiele szkód bez zastanowienia. Nie jest popularny wśród rówieśników, gdyż nauczyciele traktują go jako *specjalny przypadek*, często usprawiedliwiają jego występki. Postrzegany jest przez kolegów jako dziwny lub chory. Rodzina takiego dziecka jest zwykle mniej dysfunkcyjna, zaczyna współpracować przy leczeniu dziecka. Woli jednak podawać leki, wierząc

¹² Tamże, s. 55.

w ich cudowne działanie. Jednak mniejszym zaufaniem darzy wychowawców przygotowanych do pracy z uczniami ADHD i ADD¹³.

Aby skutecznie przeciwdziałać przemocy szkolnej nie wystarczy poznać sprawców, ale także jakie są przejawy i przyczyny przemocy.

4. Przejawy i przyczyny przemocy szkolnej

Przyczyny występowania przemocy są różne i należy ich szukać w szkole jak i poza nią. Najważniejsze z nich to środowisko rodzinne. Istnieje wiele różnych czynników, które mają wpływ na pojawienie się i wzrost zjawiska przemocy w rodzinie. Problem ten nie dotyczy tylko samego domu rodzinnego i jego mieszkańców, wraz z ich osobowością i postawami. Nierzadko duży wpływ ma także środowisko. N. Piкуła stwierdza, iż czynniki warunkujące przemoc w rodzinie można podzielić na dwie grupy. W pierwszej są to zjawiska pochodzące ze środowiska, czyli zewnętrzne. Drugie natomiast, źródło swe mają w rodzinie i nazywane są zjawiskami wewnętrznymi¹⁴. Do czynników zewnętrznych można zaliczyć globalizację i łączący się z nią konsumpcjonizm, który na stałe wpisał się w codzienne życie wielu społeczeństw. Społeczeństwo konsumpcyjne zburzyło dotychczasowe wartości i typowe zachowania rodzinne. Konsumpcja w połączeniu z globalizacją staje się o wiele bardziej toksycznym i w dużej mierze przyczyniającym się do przemocy i agresji w rodzinie. Jan Paweł II przestrzegał także, iż zagrożeniem społecznego człowieka jest klimat relatywizmu. Zagrożeniem jest rozchwianie zasad i prawd, na których buduje się godność i rozwój człowieka. Zagrożeniem jest sączenie opinii i poglądów, które temu rozchwianiu

¹³ Tamże; por. J. LARSON, *Najpierw pomyśl. Trening umiejętności radzenia sobie z gniewem i agresją uczniów szkół ponadpodstawowych*, Warszawa 2012, s. 38-44.

¹⁴ M. PIKUŁA, *Przemoc w rodzinie na tle uzależnienia alkoholowego*, [w:] *Nauczyciel wobec problemów psychospołecznych ucznia*, red. N. PIKUŁA, Kraków- Częstochowa 2009, s. 96.

służą¹⁵. Relatywizm ma istotny wpływ na kondycję współczesnej rodziny, a przez to staje się coraz bardziej zewnątrz rodzinnym czynnikiem wpływającym na agresję i przemoc w środowisku domowym. Do czynników które zakłócają funkcjonowanie rodziny należą także: chaos w obszarze aksjologicznym, a także agresywna szkoła i epatujące przemocą media¹⁶. Istotnym czynnikiem wewnętrznym, który przyczynia się wzrostu zachowań agresywnych w rodzinie jest problem tzw. *rodziny dysfunkcyjnej*, którą określa się też mianem *rozbitej*: wśród innych czynników można wskazać także trudności mieszkaniowe, czy też częste zamieszkiwanie z rodzicami lub teściami. W takiej sytuacji łatwo o konfliktowe sytuacje i agresywne zachowania. Przemoc pojawia się często także w rodzinach nękanych alkoholizmem a także borykających się z problemami finansowymi w związku z bezrobociem. Rodziny żyjące z osobą upośledzoną mogą także stać się dla siebie nawzajem toksyczne, gdyż nieumiejętność poradzenia sobie z niepełnosprawnością może prowadzić do tzw. *przemocy ukrytej*, a w konsekwencji uprzedmiotowienia osoby niepełnosprawnej i obniżenia jego wartości.

A. K. Kielczewska zwraca uwagę, iż „w rodzinach o nieprawidłowych modelach wychowawczych, dzieci pozbawione ciepła i zainteresowania rodziców mają skłonności do przejawiania agresji i wrogości wobec innych ludzi”¹⁷. Także zbyt duża pobłażliwość ze strony opiekunów i brak wyraźnie określonych zasad powodują, że dziecko nie ma poczucia stabilizacji, i co również sprzyja agresji. Warto podkreślić, że dzieci, które zetknęły się bezpośrednio z przemocą stosowaną przez rodziców wobec nich lub innych osób, mają większą skłonność do naśladowania zachowań agresywnych i przemocowych. Dzieci krzywdzone są

¹⁵ JAN PAWEŁ II, *Przemówienie do młodzieży na Westerplatte (Gdańsk 12 VI 1987)*, [w:] *Odwagi! Ja jestem, nie bójcie się*, Poznań 1987, s. 112.

¹⁶ Por. R. A. WHITE, *Telewizja – druga szkoła*, „Horyzonty Wychowania” 1(2002) nr2, s. 199-201; M. MUSIOŁ, *Media w procesie wychowania*, Toruń 2007, s. 58-60.

¹⁷ A.K.KIELCZEWSKA, *Przeciwdziałanie aktom przemocy w szkole*, dz. cyt., s. 5.

bardziej nieposłuszne i agresywne, niż ich rówieśnicy. Na skutek zaburzonej regulacji emocjonalnej w sytuacjach zagrożenia reagują impulsywnie i nieprzemyślanie¹⁸.

U podstaw przemocy wobec dzieci leżą brutalne, wyparte doświadczenia rodziców, utrata rodzicielskiej kontroli, zaniedbania dziecka, co w momentach silnego stresu ujawnia się w formie agresji. Czynniki pogłębiającymi ten mechanizm są: niechętny stosunek do dziecka i negatywne jego postrzeganie, brak zrozumienia dla jego potrzeb, przeświadczenie o słuszności kar fizycznych, nadmierne wymagania i niskie kompetencje wychowawcze, jak też brak dojrzałości emocjonalno-społecznej. Takie rodziny często określane są mianem *chore, ale ułożone*. Charakteryzują się one tym, że w najbliższym otoczeniu uchodzą za normalne, a w rzeczywistości mają poważne problemy natury psychologiczno-społecznej.

Kolejną przyczyną występowania przemocy wśród dzieci i młodzieży szkolnej jest grupa rówieśnicza. Stanowi ona ważne środowisko z którym dzieci się identyfikują. Aby zdobyć akceptację, uczniowie muszą się dostosować do panujących reguł i spełnić określone wymagania, np. udowodnić że są silni, pomysłowi, odważni. Eskalacji zachowań przemocowych sprzyja podziw dla atrakcyjnych członków grupy, którzy czują się bezkarni gdy działają zbiorowo. Rozmycie odpowiedzialności w grupie sprawia, że poczucie winy obniża się. Sprawcy pozostają bezkarni, z czasem wszyscy przyzwyczajają się do tego, że w klasie jest ofiara i uznają to za naturalne¹⁹. Czasami w szkołach dochodzi do pajdokracji czyli *rządów dzieci*. Uczniowie narzucają dorosłym swoje reguły

¹⁸ Tamże, s. 6; por., J. ELLIOT, M. PLACE, *Dzieci i młodzież w kłopotcie. Poradnik nie tylko dla psychologów*, Warszawa 2000.

¹⁹ A.K.KIEŁCZEWSKA, *Przeciwdziałanie aktom przemocy w szkole*, dz. cyt., s. 6; por., M. ZIELIŃSKA, *Jak reagować na agresję uczniów? Skuteczne techniki radzenia sobie z problemem*, Gdańsk 2012, s. 38-49.

postępowania, próbują szantażować i zastraszać. Dochodzi wówczas do brutalnych aktów przemocy wobec uczniów i nauczycieli. Przyczyną przemocy wobec uczniów jest często *fala czyli* znęcanie się starszych kolegów nad młodszymi. Najczęściej są to ofiary klas pierwszych szkół ponadpodstawowych. Staje się również tradycją, że w kolejnym roku szkolnym, to oni znęcają się nad młodszymi w myśl zasady „*Kiedyś nas dręczono, teraz my będziemy dręczyć innych*”. Przyczyną przemocy szkolnej bywa także zmiana szkoły z podstawowej na średnią, gdzie młodzież spotyka się z różnych środowisk²⁰.

Niepokoi fakt iż w związku z panującą pandemią i zdalnym nauczaniem dzieci i młodzieży, agresja wśród uczniów znacznie się nasiliła. Powracając do szkoły do długiej nieobecności, dzieci stały się nadpobudliwe i niegrzeczne. Uczniowie nie potrafią ze sobą rozmawiać na żywo. Siedzą na przerwach obok siebie z telefonami w ręku i milczą. Na pytanie: *dlaczego nie rozmawiają ze sobą?* Oburzeni odpowiadają: *przecież rozmawiamy, tylko przez telefon*. Zanik kontaktów interpersonalnych z żywymi ludźmi, w realnym świecie pociąga za sobą ryzyko zamknięcia się w wirtualnym świecie. Dzieci i młodzież uciekająca się do wirtualnych przyjaciół w konsekwencji jest *nieobecna* we własnym domu i wśród swoich kolegów. Ta absencja staje się niebezpieczna, jest także formą przemocy. Brak kontaktu osobowego sprawia, że zanika empatia między nauczycielami a uczniami a także uczniami między sobą. Wielogodzinne przebywanie przed komputerem powoduje, że uczniowie są bardziej narażeni na cyberprzemoc²¹. Internet jest kopalnią wiedzy, umożliwia naukę a w dobie pandemii jest wręcz niezbędnym. Jednak oprócz swoich niewątpliwie wielu zalet, ma również wady²².

²⁰ A.K.KIELCZEWSKA, *Przeciwdziałanie aktom przemocy w szkole*, dz. cyt., s. 6; por. E. KOSIŃSKA, *Katecheta w szkole*, Kraków 1999, s. 27-37.

²¹ Por. A. ZWOLIŃSKI, *Kultura idiotów*, Kraków 2019, s. 46-51; M. POZDAŁ, *Cyberseks- Cyberprzyjemność? Internetowa aktywność seksualna. Nowe możliwości i zagrożenia*, [w:] *Tabu seksuologii*, red. A. JODKO, Warszawa 2008, s. 118-152.

²² Por. A. ZWOLIŃSKI, *Seksualność w relacjach społecznych*, Kraków 2006, s. 195-202.

J. Mastalski zwraca uwagę, że „Internauci są narażeni w cyberprzestrzeni na kontakt ze szkodliwymi treściami: pornografią, przemocą, wulgarnością, hazardem, używkami i nienawiścią. W Internecie dzieci mogą też stać się ofiarami przestępców, począwszy od zwykłych włamywaczy, którzy wykorzystują naiwność dziecka w celu uzyskania określonych informacji, aż po pedofilów, którzy w sieci szukają swoich ofiar, wymieniają się materiałami i pornografią dziecięcą”²³. Ukazując toksyczność Internetu, nie należy zapominać o ogromnym epatowaniu w nim przemocą, scenami brutalnymi, które mają negatywny wpływ na psychikę młodego człowieka. *Bombardowanie* przemocą (gry, czaty, strony internetowe, filmy) degradują dzieci i młodzież moralnie a także emocjonalnie. W konsekwencji odbija się to na budowaniu relacji międzyludzkich. Także treści erotyczne i pornograficzne mają zgubny wpływ na tych którzy wchodzą na te strony. Następuje rozbudzenie seksualizmu, aż po zalew pornografii w słowie mówionym i pisanym w obrazach i przedstawieniach. Wypaczają one u młodego człowieka właściwe pojmowanie roli miłości a w konsekwencji prowadzą do zubożenia duchowego i upadku moralnego²⁴. Przyczyną przemocy i agresji wśród uczniów jest także brak alternatywy dla spędzania wolnego czasu. Tłumienie potrzeb w domu rodzinnym a także w szkole sprawia, że jednym ze sposobów wyładowania energii jest agresja lub autoagresja. Najczęstszymi przejawami agresji jest popychanie, uderzanie ręką, szczypanie, klucie, rzucanie przedmiotami, ciągnięcie za włosy, szarpanie odzieży, drapanie, wyrywanie przedmiotów, odbieranie pieniędzy i innych przedmiotów, kopanie i podstawianie nogi, opluwanie. Najczęstszym przejawem agresji słownej jest przezywanie, przeklinanie, wyśmiewanie i szydzenie, ale także grożenie, podawanie nieprawdziwych informacji i notoryczne skarżenie!²⁵.

²³ J. MASTALSKI, *Chrześcijanin wobec agresji w rodzinie. Perspektywa pedagogiczna*, Kraków 2006, s. 202-203.

²⁴ Por. tamże, s. 204-205.

²⁵ Tamże, s. 59.

Przemoc i agresja w szkole ma charakter także strukturalny i powiązana jest z różnymi czynnikami wewnątrzszkolnymi oraz zewnątrzszkolnymi. Agresji w szkole sprzyja między innymi brak osobowego podmiotowego podejścia do uczniów, ucieczka od właściwych działań wychowawczych szkoły a także zaburzona komunikacja interpersonalna pomiędzy uczniem, nauczycielem i rodzicem. Warto podkreślić, że przyczyną przemocy szkolnej są także niejednokrotnie nauczyciele i wychowawcy. Aktem przemocy wychowawczej jest każda sytuacja, w której uniemożliwia się lub utrudnia innym uczniom włączenie w proces poszukiwania. Nauczyciel stosujący taktyki bezpośredniego przymusu staje się toksycznym człowiekiem, który zamiast kształcić może zniechęcić wychowankom szkołę. Zdarzają się także wychowawcy słabi i nieudolni, często wypaleni zawodowo, którzy nie radzą sobie z młodzieżą. Narzucając innym jedyne słuszne poglądy i nie dopuszczając do dyskusji mogą ponieść porażkę wychowawczą.

Przyczyny przemocy tkwiące w relacji nauczyciel- uczeń to między innymi; chłód emocjonalny nauczycieli wobec dzieci, niewłaściwy sposób komunikowania się nauczyciela z uczniem (ośmieszanie, poniżanie, straszenie, podkreślanie władzy), agresja i przemoc dorosłych na terenie szkoły, rozwiązywanie konfliktów metodami siłowymi, a także relacje oparte tylko na wymaganiach bez nagradzania i wzmacniania pozytywnego zachowań dzieci. Trzeba podkreślić, że toksyczny nauczyciel dodatkowo zwiększa dysfunkcję szkoły, która staje się elementem destrukcyjnym także dla rodziny²⁶.

Z wieloletniego doświadczenia pracy w szkole można stwierdzić, iż często z uwagi na złe zachowania niektórych uczniów, w szkole został wprowadzony pewnego rodzaju zamęt pedagogiczny. Uczniowie łamią zasady właściwego zachowania (kłamią, obrażają innych uczniów używając obelżywych zwrotów, wyśmiewają, nie stosują zwrotów grzecznościowych w stosunku do nauczycieli i pracowników szkoły, nie reagują na polecenia nauczycieli i lekceważą ich). Czynią to na oczach innych uczniów i nauczycieli i nie są wobec nich wyciągane żadne konsekwencje.

²⁶ Tamże, s. 190; por. M. KARKOWSKA, W. CZARNECKA, *Przemoc w szkole*, Kraków 2000, 26-27; E. KOSIŃSKA, *Rodzice a szkoła*, Kraków 1999, s. 9-17.

Z moich obserwacji wynika, że niektórzy nauczyciele, unikają odpowiedzialności pedagogicznej nie wpisując stosownych uwag do dziennika elektronicznego z obawy przed niezadowolonymi rodzicami. Uważam, że jest to „ciche” przyzwolenie na niewłaściwe zachowanie uczniów, które prowadzi do utrwalenia tych zachowań i promowania w środowisku szkolnym nieodpowiednich postaw. Jeśli, ktokolwiek z nauczycieli wpisuje lub zwraca uczniom uwagę podczas pełnienia dyżurów, natychmiast taka postawa jest krytykowana przez rodziców, którzy mieli o to pretensje.

Dlatego należy uczynić wszystko, aby uczniowie otrzymywali od wychowawców i nauczycieli jasne komunikaty dotyczące ich zachowania zarówno negatywnego jak i pozytywnego, a rodzice byli pewni, że zachowanie ich dzieci jest rzetelnie i sprawiedliwie oceniane. Normy społeczne oraz zasady prawa szkolnego zawarte w Statucie Szkoły, Programie Profilaktyczno-Wychowawczym oraz innych Wewnątrzszkolnych Regulaminach należy uczniom przypominać w trakcie bieżącej pracy wychowawczej, zapoznawać ich z konsekwencjami łamania tych zasad, egzekwować ich przestrzegania, a to należy do obowiązków wychowawców.

Z drugiej strony, trzeba zwrócić uwagę, iż coraz częściej pojawiają się toksyczni rodzice²⁷, którzy przyczyniają się do agresji uczniów wobec nauczycieli. Podważanie autorytetu nauczycieli, ośmieszanie ich w obecności dzieci, powodują, że uczniowie nie słuchają i nie szanują nauczycieli, kpią z nich, gdy próbują zwrócić im uwagę z powodu złego zachowania. Czują się mocni, gdyż najczęściej rodzic wierzy dziecku i staje po jego stronie. Efekty są takie, że z czasem rodzice już nie radzą sobie w domu z dziećmi i przychodzą z płaczem do szkoły, aby uzyskać pomoc. Brak komunikacji między szkołą a rodzicami, powoduje iż rodzice nie wiedzą bądź nie chcą wiedzieć, co dzieje się w szkole, przesuwają odpowiedzialność za swoje dzieci na nauczycieli, ci zaś mają trudności z poznaniem środowiska rodzinnego, nawiązaniem współpracy, gdyż rodzice nie przychodzą na zebrania²⁸.

Warto zwrócić, uwagę, że przemocy psychicznej w szkole doświadcza również Dyrektor szkoły, zarówno ze strony rodziców, uczniów, a nawet

²⁷ Por. S. FORWARD, C. BUCK, *Toksyczni rodzice*, Warszawa 2010, s. 107-120.

²⁸ A. K. KIEŁCZEWSKA, *Przeciwdziałanie aktom przemocy w szkole*, dz. cyt., s. 7.

nauczycieli. Ze strony rodziców jest to; 1) Wymuszanie na dyrektorze działań, które mają „pomóc” dziecku, np. żądanie wprowadzenia w klasach nierównego traktowania dzieci (nie życzę sobie aby moja córka była w grupie, pracowała wspólnie z nietolerowaną koleżanką tłumacząc „że każdy kontakt z tą koleżanką jest traumą dla jej dziecka), wpływanie w taki sam sposób na nauczycieli i inne dzieci w klasie, co w konsekwencji doprowadza do odrzucenia jednej z koleżanek; 2) Niezadowolenie i nękanie dyrektora nie zapowiedzianymi wizytami po wpisaniu przez nauczyciela uwagi na temat złego zachowania dziecka w szkole; 3) Próby wmawiania dyrektorowi, że zwykłe czynności wykonywane przez nauczycieli w czasie dyżurów – tzw. aktywne dyżurowanie jest przemocą wobec dziecka (dotknięcie dziecka – to według rodziców „szarpanie”, zwrócenie uwagi to „uporczywe nękanie”, prośba o opuszczenie miejsca, w którym dziecko nie powinno przebywać w czasie przerwy – to z kolei „nierówne i niesprawiedliwe traktowanie dziecka”, wpisanie uwagi do dziennika to – „nadużycie” wobec dziecka; 4) Codzienne uporczywe przebywanie na terenie szkoły bez ważnej przyczyny (pilnowanie dziecka na każdej przerwie z obawy, że nauczyciel dyżurujący go skrzywdzi); 5) Traktowanie dyrektora jak mediatora który powinien rozwiązać konflikty pomiędzy rodzicami, żądanie, aby dyrektor wpłynął na osobę skonfliktowaną w sposób jaki sobie życzą; 6) Kłamstwa w sprawie dzieci, usprawiedliwianie ich złego zachowania, szantażowanie dyrektora konsekwencjami za nie spełnienie oczekiwań rodziców; 7) Niecierpliwość, wulgaryzmy, nieuzasadnione pretensje, wysyłanie wiadomości SMS z żądaniami natychmiastowego spotkania celem wyjaśnienia informacji przekazanych przez dziecko; 8) Telefony w późnych godzinach wieczornych i w dniach wolnych od pracy w różnych w sprawach szkolnych.

Dyrektor szkoły doświadcza także przemocy ze strony uczniów np. niestosowanie zwrotów grzecznościowych w stosunku do dyrektora, lekceważenie poleceń, krzywdzenie dzieci dyrektora szkoły, kłamstwa, manipulowanie faktami, i obrażanie godności dyrektora. Wiele przykrości doświadcza także ze strony nauczycieli; 1) Nie stosowanie się do zarządzeń, wchodzenie w kompetencje dyrektora (np. samodzielne decydowanie o ważnych sprawach szkolnych bez powiadomienia dyrektora); 2) Krzyki i pretensje o wysokość przyznanego dodatku motywacyjnego, czy zaplanowany czas pełnienia dyżurów międzylekcyjnych; 3) Przyjmowanie rodziców w czasie lekcji, pozostawianie dzieci bez opieki, jawne

okłamywanie, zastraszanie, manipulowanie uczuciami dyrektora; 4) Podważanie decyzji dyrektora, szukanie sprzymierzeńców do działań przeciwko osobie dyrektora – rodziców, innych nauczycieli, a nawet uczniów.

Często sytuacja konfliktowa w szkole, która nie została rozpatrzona przez dyrektora zgodnie z oczekiwaniami rodziców staje się pretekstem do podejmowania celowych działań na szkodę dyrektora. Zdarza się tak, że jednorazowe zapomnienie przez dyrektora o mającym się w szkole odbyć konkursie spotyka się z takim niezadowoleniem jednego z rodziców, że postanawia on posłużyć się swoim dzieckiem, aby po swoim wymierzyć sprawiedliwość. W tym celu uczennica (córka skonfliktowanego ze szkołą rodzica) pisze skargę do Kuratorium. W konsekwencji przeciwko dyrektorowi, który przez ponad 15 lat nigdy wcześniej nie zaniedbał swoich obowiązków Kuratorium Oświaty sformułuje zarzuty i wnosi oskarżenie o ukaranie do Komisji Dyscyplinarnej.

Czynnikami sprzyjającym rozwojowi frustracji i wzrostowi agresji są dzisiaj wzorce postaw lansowane w mediach, wśród nich szczególnie przemoc i rozpad rodziny. Jan Paweł II w encyklice *Evangelium vitae* zwraca uwagę, iż „niektóre zagrożenia pochodzą z natury, ale narastają z winy człowieka, który mógłby im zapobiec, inne są skutkiem przemocy, nienawiści, sprzecznych interesów, które skłaniają ludzi do agresji wobec innych”²⁹. Przejawy i przyczyny agresji są różnorodne i co raz bardziej powszechne, dlatego aby im zapobiec, trzeba także poznać, jakie mają negatywne skutki.

5. Skutki przemocy

Każde doświadczenie przemocy, a zwłaszcza terror psychiczny pozostawia ślad w psychospołecznym funkcjonowaniu człowieka, w tym także ucznia czy nauczyciela. Jednym ze skutków przemocy szkolnej jest *syndrom maltretowanego dziecka*. Występuje on w trzech kategoriach: 1) nieznacznego maltretowania,

²⁹ JAN PAWEŁ II, Encyklika o wartości i nienaruszalności życia ludzkiego „*Evangelium vitae*” (25.03.1995), Kraków 2006, 10 (skrót: EV)

polegającego na rzadkich i mniej dolegliwych incydentach stosowania przemocy fizycznej, psychicznej i seksualnej, powodujący niewielkie urazy lub nie pozostawiający żadnych długotrwałych skutków; 2) umiarkowanego maltretowania, czyli częstych incydentów poważniejszej natury, jednak nie zagrażające życiu i bez poważnych długotrwałych następstw; 3) poważnego maltretowania, polegające na ciągłym lub bardzo częstym maltretowaniu. Długotrwałe i bardzo poważne obrażenia psychiczne i fizyczne, mogą doprowadzić do zagrożenia życia³⁰.

Kolejnym skutkiem bycia ofiarą przemocy jest *syndrom wyuczonej bezradności*. Ofiary często nie wierzą we własne siły i łatwo się poddają. Wielokrotna porażka i częsta frustracja, a także lęk jako skutek doznanej przemocy szkolnej może doprowadzić do *syndromu emocjonalnej ofiary*. Ważnym elementem powstawania syndromu ofiary są doświadczenia życiowe: doświadczenia z dzieciństwa (przemoc fizyczna, napaść seksualna lub molestowanie, okresy krytyczne spowodowane nieprzewidywanymi wydarzeniami np. utrata rodziców, choroba bliskich, problemy szkolne; sztywny tradycjonalizm, problemy zdrowotne), doświadczenia wyniesione ze związków (m. in. przemoc, patologiczna zazdrość, napaść seksualna, groźba zabójstwa, znęcanie psychiczne, okrucieństwo wobec innych ludzi, dzieci i zwierząt). Skutkiem przemocy może być także blizna natury psychicznej. Istnieją takie sytuacje, w których osoba pokrzywdzona nie potrafi wyprzeć ze świadomości cierpienia jakiego doświadczyła. Powstaje wówczas *syndrom permanentnego poczucia krzywdy*. Przemoc uderza przede wszystkim w proces uspołecznienia. Dlatego też u ofiar mobbingu szkolnego pojawiają się problemy z niekontrolowanymi wybuchami złości, nieposłuszeństwa, trudności ze zdobyciem przyjaciół. W konsekwencji ofiary przemocy szkolnej to osoby samotne, o niskiej samoocenie. Przemoc ta prowadzi do *syndromu opóźnionej socjalizacji*. Kolejnym skutkiem przemocy szkolnej jest *syndrom urazu psychicznego*. Ofiary mobbingu lub przemocy szkolnej, doświadczają często tak intensywnej emocji, że mogą nie pamiętać dokładnie przebiegu wydarzeń. Bardzo negatywnym skutkiem przemocy jest *zespół stresu pourazowego*. Występuje on często z innymi zaburzeniami psychicznymi jak: depresje, krótkotrwałe psychozy reaktywne, fobie, zaburzenia lękowe, tendencje samobójcze, zaburzenia osobowości a także alkoholizm czy narkomania³¹.

³⁰ J. MASTALSKI, *Chrześcijanin wobec agresji w rodzinie. Perspektywa pedagogiczna*, Kraków 2006, s. 60.

³¹ Tamże, s. 61-62.

Oprócz widocznych skutków przemocy w czasie jej trwania obserwuje się też skutki odroczone, przesunięte w czasie. Doświadczenia przeżyte bowiem w dzieciństwie mają wpływ na całe życie. Dzieci poznają świat, jego prawa, a także swoje w nim miejsce poprzez pryzmat domu rodzinnego. Uczą się zachowań, najczęściej przez naśladownictwo. W rodzinach, w których dzieci obserwują znęcanie się ojca nad matką, znieważanie jej, przejawiają później różne formy agresji wobec rówieśników, nauczycieli, innych dorosłych, ale także rodziców. Skutkiem agresji rodzinnej może być ucieczka z domu. Jest to najczęściej wołanie o pomoc. Nie mają co jeść i gdzie spać, zaczynają się trudnić prostytutką³². Innym sposobem ucieczki od problemów jest używanie alkoholu, palenie papierosów czy też branie narkotyków. W ekstremalnych przypadkach dzieci krzywdzone przez bliskich podejmują próby samobójcze lub powodują samookaleczenia³³.

Osoby, które w dzieciństwie doświadczyły przemocy często przejawiają wiele negatywnych cech: małą tolerancję na stres, cierpią na zaburzenia psychiczne, choroby somatyczne, przejawiają także zachowania agresywne i częściej popełniają przestępstwa. Osoby doznające fizyczno-psychicznej przemocy często skarżą się na nerwice, depresje oraz różne dolegliwości fizyczne, określając swój stan słowami: „te wszystkie choroby to z nerwów”. Pozbawione naturalnego systemu wsparcia, łatwiej dostosowują się do poleceń sprawcy, który w ich życiu staje się jedyną znaczącą osobą. T. Garstka, zwraca również uwagę, iż przemoc, oprócz szkód cielesnych w przypadku agresji fizycznej, przynosi poważne szkody psychiczne dla uczniów zarówno bezpośrednich ofiar jak i niektórych świadków. Należą do nich między innymi: strach przed przychodzeniem do szkoły, niepokoje i lęki przed atakiem, uszkodzenie i zniszczeniem przez kogoś, płacz, ucieczka i krzyk.

³² Por. J. KURZĘPA, *Młodzi, piękne i niedrodzy... Młodość w objęciach seks biznesu*, Kraków 2012, s.196-218.

³³ Por. A. CZABAŃSKI, *Zachowania samobójcze w rodzinach. Społeczne konsekwencje zjawiska*, „Teologia i Moralność” 14(2019)nr 2(26), s. 47-56.

Uczniowie mogą także stosować mechanizmy obronne w postaci przesunięcia agresji doświadczalnej na młodszych kolegów. Skutkiem przemocy wśród dzieci są także zaburzenia nerwicowe, np. zaburzenia snu., labilność emocjonalna- zmienność nastrojów. Efektem przemocy może być także nieufność, skrępowanie i niska samoocena. Zdarza się także uzależnienie od agresora w wyniku ciągłego *treningu* przemocy, co powoduje uległość a następnie paradoksalne uznanie dla sprawcy.

Dręczenie w szkole może przynieść czasem zaskakujące dla rodziców i wychowawców desperackie formy odreagowania. Ofiara szkolnej przemocy fizycznej, może swoje urazy i emocje odreagować na rodzicach np. czyniąc ofiarę ze swojej matki ³⁴.

Niezwykłe niszczące skutki w życiu dziecka ma przemoc seksualna. Dramat dziecka wykorzystywanego seksualnie powiększa fakt, że nie zawsze ma możliwości odejścia z tego środowiska, dokonywania samodzielnych wyborów, nie ma też możliwości oceny, czy to, co mu jest czynione, jest złe i czy sprawcy mają do tego prawo. Dziecko wykorzystywane seksualnie może doświadczać czterech sytuacji traumatycznych: urazogenna seksualizacja, zdrada zaufania, stygmatyzacja lub oskarżenie oraz bezsilność³⁵.

Problem przemocy i agresji wśród dzieci i młodzieży stał się problemem społecznym. Dlatego szkoła winna współpracować z rodziną w celu przeciwdziałania przemocy. Skutków przemocy jest bardzo wiele, dlatego naszym obowiązkiem jest pomagać ofiarom.

³⁴ T. GARSTKA, *Sprawcy, ofiary i świadkowie szkolnej przemocy- podstawy pracy wychowawczej z klasą*, dz. cyt., s. 41.

³⁵ Por. K. LEWANDOWSKA, *Powstrzymać sprawców wykorzystywania seksualnego dzieci*. Nowe wyzwania, [w:] *Tabu seksuologii*, dz. cyt., s. 71-82.

6. Pomoc ofiarom przemocy i sposoby przeciwdziałania

Dziecko krzywdzone w szkole powinno być otoczone szczególną opieką. Dlatego w sytuacji zaistniałego problemu, szkoła winna dokonać diagnozy przemocy, a następnie przygotować adekwatny i precyzyjny program profilaktyczny i interwencyjny. Diagnoza powinna dotyczyć między innymi: form przemocy obecnych w szkole, miejsc związanych z przemocą, sposobów uczestniczenia w sytuacjach przemocowych (sprawca, ofiara, świadek) a także sprawców przemocy (płeć, klasa) i sposobów ich działania. Należy także zbadać sposoby reakcji społeczności uczniowskiej na przemoc, częstotliwość i sposoby informowania nauczycieli i rodziców przez ofiary o doznanych szkodach, a także sposoby jakie stosują nauczyciele, aby zapobiegać przemocy oraz przerwać ją gdy się pojawia³⁶.

Program przeciwdziałania przemocy wśród uczniów powinien obejmować całą szkołę- uczniów, nauczycieli i rodziców. Winien zawierać elementy motywacyjne angażujące dorosłych, dzieci i młodzież, głównie poprzez zwiększanie świadomości problemu (jego rozmiarów, mechanizmów i konsekwencji). Należy organizować wykłady i warsztaty na temat przemocy dla uczniów, nauczycieli i rodziców. Nieodzownym jest także zapraszanie pracowników policji, prokuratury, kuratorów sądowych psychologów, terapeutów na spotkanie z młodzieżą, nauczycielami i rodzicami. Ważne jest także uczenie szacunku do drugiego człowieka, ukazanie jego godności i bezcennej wartości. Dlatego trzeba zorganizować w szkole spotkanie z autorytetem moralnym-kapłanem, który uświadomi wszystkim jakie są ogromne zagrożenia duchowe wynikające z przemocy i wskaże sposoby ich przeciwdziałania³⁷.

Trzeba także pamiętać, że jeśli nauczyciel zachowuje się agresywnie lub używa przemocy, to uczniowie też uczą się stosowania przemocy i gdy czują się upokorzeni, mogą bardziej stać się agresywni. Następnie swoją agresję mogą wyładowywać na *słabszych* kolegach. Dlatego warto zrezygnować z krzyku,

³⁶ A. K. KIEŁCZEWSKA, *Przeciwdziałanie aktom przemocy w szkole*, dz. cyt., s. 7.

³⁷ Por. tamże, s. 11-19.

obrażania, przezywania, sarkazmu czy wyśmiewania ucznia. Trzeba dać możliwość uczniowi wypowiedzenia własnego zdania w istotnych sprawach dotyczących jego osoby, a także unikać niesprawiedliwego oceniania i uprzedzenia. Nauczyciel, całą swoją postawą, musi przekazać uczniom, że przemoc jest zła i nie można jej akceptować, tylko szukać sposobów jej przeciwdziałania³⁸.

Aby zapobiec przemocy wśród dzieci i młodzieży, ważne jest odpowiedzialne wychowanie młodego pokolenia. Nieodzownym elementem wychowania jest dobry przykład rodziców i wychowawców. Szkoła może odgrywać istotną rolę w udzielaniu pierwszej pomocy zwłaszcza dziecku krzywdzonemu. Taka możliwość powstaje szczególnie wtedy, gdy zatrudniony jest pedagog lub szkolna pielęgniarka. Istotne jest aby ofiara przemocy uzyskała pomoc psychologiczną i psychoterapeutyczną. Powrót do zdrowia po traumatycznych wydarzeniach nie jest łatwy. J. Pospiszyl proponuje trzy etapy pomocy: 1)Przebudowa w osobie pokrzywdzonej stosunku do siebie oraz podniesieniu jej poczucia wartości, obalenie wielu racjonalizacji; 2) Odbudowanie naturalnych reakcji (gniewu, złości na agresora) na znoszone upokorzenia, nabycie umiejętności odreagowania narosłego czasami przez wiele lat napięcia; 3) Skoncentrowanie się na budowie alternatywnego modelu interakcji³⁹. Szczególnie ważne jest stworzenie ofiarom przemocy bezpiecznego otoczenia.

Szkoła musi także obserwować, czy dziecko, które stwarza problemy wychowawcze, nie doświadcza przemocy w domu. Według badań przeprowadzonych przez Fundację Dzieci Niczyje połowa badanych nastolatków deklaruje, że w ciągu ostatniego roku doświadczyła przemocy psychicznej ze strony osób dorosłych .Ponad 1/5 młodych ludzi co najmniej raz została uderzona przez

³⁸ Tamże, s. 22-23.

³⁹ J. POSPISZYL, *Przemoc w rodzinie*, Warszawa 1994, s. 217.

osobę dorosłą. Sprawcami przemocy psychicznej i fizycznej najczęściej byli członkowie rodziny. Dane te wskazują na skalę problemu, z jakim mają do czynienia pracownicy oświaty. W trosce o bezpieczeństwo dzieci doświadczających przemocy domowej bezcenna staje się obserwacja i reagowanie wychowawców, nauczycieli, pedagogów. Wrażliwość i uważność pracowników oświaty jest ogromnym sprzymierzeńcem w podejmowaniu działań ochronnych wobec dzieci krzywdzonych⁴⁰.

Przemoc wobec dziecka bywa niewidoczna dla pracowników służb. Jedyne, co widać to nieustające problemy związane z rozwojem dziecka, które mimo diagnostyki różnicowej i udzielenia dziecku pomocy, nie ustają. Dziecko zwykle nie chce rozmawiać o doznawanej przemocy nie dlatego, że ma złe intencje albo nie lubi swoich nauczycieli czy wychowawców, tylko dlatego że się boi. Boi się wielu rzeczy: reakcji sprawcy, na to, że komuś powiedziało o tym co dzieje się w domu, o los swój oraz o los innych osób w rodzinie, np. drugiego rodzica, rodzeństwa. Dziecko przekazuje informacje o przemocy odpowiednio do swojego wieku rozwojowego i stanu psychicznego – reaguj nawet wtedy, gdy fakty podawane przez dziecko wydają ci się nieprawdopodobne. Każdorazowo trzeba wziąć pod uwagę także to, że bezpośrednio po zainteresowaniu się przez pracownika oświaty sytuacją rodzinną dziecka może pojawiać się jego nieobecność w szkole lub placówce oświatowej. Dziecko narażone jest na eskalację przemocy ze strony sprawcy, ponieważ zainteresowanie przedstawiciela placówki sprawami rodzinnymi bywa odbierane jako ingerencja w wewnętrzne sprawy rodziny i może prowadzić do destabilizacji sytuacji domowej. Dlatego trzeba zwrócić uwagę na jego bezpieczeństwo⁴¹.

⁴⁰ K. FENIK- GABERLE, R. KAŁUCKA, *Postępowanie w związku z występowaniem przemocy wobec dziecka. Przewodnik dla pracowników oświaty*, Warszawa 2015, s. 3-5.

⁴¹ Tamże, s. 2; Por. A.M. WESOŁOWSKA. *Poradnik prawny. Bezpieczeństwo młodzieży*, Warszawa 2008, s. 89-95.

Jan Paweł II zwraca uwagę wychowawcom, aby biorąc na siebie odpowiedzialność za kształtowanie młodego człowieka, pamiętali, iż „w wychowaniu chodzi głównie o to, ażeby człowiek stawał się coraz bardziej człowiekiem – o to, ażeby bardziej „był”, a nie tylko więcej „miał”, ażeby poprzez wszystko, co „ma”, „posiada”, umiał bardziej i pełniej być człowiekiem – to znaczy, żeby również umiał bardziej „być” nie tylko „z drugimi”, ale także i dla drugich”⁴².

Aby przeciwdziałać przemocy wśród dzieci i młodzieży trzeba współpracy rodziny ze szkołą! A także odpowiedniego wychowania w domu opartego o wartości duchowe i religijne. Jan Paweł II przypomina, iż rodzice są bezpośrednimi wychowawcami w stosunku do swoich dzieci. W wychowaniu tym chodzi oto, „aby podjąć całe to potencjalne bogactwo, jakim jest każdy człowiek rozwijający się pośród rodziny; chodzi o to, aby nie pozwolić mu zginąć albo ulec degradacji, natomiast zaktualizować je w coraz dojrzalsze człowieczeństwo. I jest to również proces wzajemny: wychowawcy- rodzice są równocześnie w pewien sposób wychowywani. Ucząc człowieczeństwa swoje dziecko, sami też poznają, je na nowo i uczą się go na nowo”⁴³.

Świadectwo życia dotyczące trwałej wspólnoty rodzinnej powinno się opierać na konkretnych postawach w domu rodzinnym⁴⁴. Można tu wymienić: nie zniechęcanie się wzajemnie do siebie w przypadku trudności w nawiązaniu konstruktywnego dialogu; szukanie wszystkiego co łączy a nie co dzieli rodzinę; konsekwentne rozwiązywanie problemów przez konsultację z pozostałymi domownikami; likwidowanie marzeń o nowym związku; rozwiązywanie trudności rodzinnych w oparciu o modlitwę; dbanie

⁴² JAN PAWEŁ II, *Przemówienie podczas wizyty w UNESCO, Paryż, 02.06.1980*, [w:] *Wiara i Kultura, Dokumenty, przemówienia, homilie*, red. M. RADWAN, S. WYLEŻEK, T. GORZKULA, Rzym- Lublin 1998, s. 58.

⁴³ JAN PAWEŁ II, List do rodzin *Gratissimam sane* (02.02.1994), 16 (skrót: LR).

⁴⁴ Por. S. TURECKI, S. WERNICK, *Twoje dziecko. Jak zrozumieć problemy emocjonalne dziecka*, Warszawa 1997, s. 130-133.

o atmosferę szczerości i zaufania; oraz umiejętność dawania szansy. Rodzina jako przestrzeń intymności jest najważniejszym gwarantem psychicznej stabilizacji, kształtowania tożsamości osobowej i społecznej oraz sensu życia. Dlatego istnieje ogromna potrzeba pomocy rodzinom w których panuje chaos aksjologiczny, choćby przez duszpasterzy docierających do sumień poszczególnych członków rodziny. To jest perspektywa teologii duchowości, gdyż zniekształcenie sumienia dzieje się zawsze na drodze zaniedbań w poszukiwaniu pełnej prawdy i przez przyzwyczajenie do grzechu (por. KDK 16).

Również osobom starszym przypada ważna rola w rodzinie. Nie można zapomnieć, że dziadkowie często znacznie przyczyniają się do wychowania, także religijnego swoich wnuków. Starsi wezwani są do wnoszenia swego wkładu w rozwój wspólnoty przez świadectwo, modlitwę i działalność, na którą pozwalają ich możliwości⁴⁵. Jako najważniejszy czynnik trzeba podkreślić wychowanie do miłości w duchu agape. Również wobec zaistniałego kryzysu rodziny najważniejsze „środki znieczulające” to świadomość powołania rodziny, troska o wierność Bogu w ramach jednolitego i w pełni przemyślanego wychowania religijnego oraz docenienie siły modlitwy. Chodzi tu przede wszystkim o kształtowanie nawyku modlitwy, jej systematyczność, łączenie modlitwy z postanowieniami, uczenie koncentracji, znalezienie odpowiedniego czasu na modlitwę, budzenie motywacji do jej podejmowania, dostosowanie jej do roku liturgicznego, a także kształtowanie prawidłowego obrazu Boga, który jest miłością. Bardzo ważną rolę w pomocy ofiarom i przeciwdziałaniu przemocy odgrywa Kościół⁴⁶. Kiedy rodzina doświadcza trudności, Papież Franciszek zachęca: „aby stawić czoło kryzysowi, trzeba być obecnym. Jest to trudne, ponieważ czasami ludzie się izolują, żeby nie ukazywać

⁴⁵ Por. J. MŁYŃSKI, *Spoleczno- wychowawcza rola seniorów (dziadków) w rodzinie*, „Teologia i Moralność” 14 (2019) nr 2(26), s. 103-116.

⁴⁶ Por. J. KALNIUK, *Pasterska posługa kapłana w kontekście daru i zadania. Aspekt teologiczno moralny*, Kraków 2014, s. 239-240.

tego, co czują, wycofują się w małostkowe i złudne milczenie. W takich chwilach trzeba tworzyć przestrzeń, aby mówić z serca do serca”⁴⁷.

Dlatego naszym obowiązkiem jest, aby nigdy nie pozostawać obojętnym jeśli zauważymy, że dziecku dzieje się krzywda. Dziecko do prawidłowego rozwoju potrzebuje potwierdzenia ważności swego istnienia. Musi wiedzieć, że jest potrzebne i kochane. Nie ma nic gorszego jak bycie ignorowanym i zaniechanym. Takie dziecko potrzebuje szczególnego zainteresowania i uwagi⁴⁸.

ZJAWISKO PRZEMOCY WŚRÓD DZIECI I MŁODZIEŻY SZKOLNEJ

Przemoc to nie tylko bicie. Są różne rodzaje przemocy wśród dzieci i młodzieży szkolnej. Może to być przemoc psychiczna, fizyczna i seksualna. Dziecko może być także ofiarą przemocy domowej. Kiedy dowiadujemy się o przemocy której doświadcza uczeń, mamy nie tylko prawo, ale też obowiązek by stanowczo się temu przeciwstawić. Trzeba szukać pomocy nie tylko w szkole, rodzinie, ale także zwrócić się do różnych instytucji państwowych, samorządowych, kościelnych czy społecznych, a w skrajnych sytuacjach także do policji i prawników. Trzeba jednak pamiętać aby także sprawca przemocy nie był pozostawiony własnemu losowi. Agresywność bowiem to pośrednie wołanie o pomoc. Taka osoba także potrzebuje terapii. Idealną sytuacją jest więc zapewnienie sprawcy pomocy psychologicznej i duchowej, która stworzy mu szansę, by zmienić dotychczasowy sposób zachowania i aby uporał się z wewnętrznym poranieniem, które uzewnętrzniło się w postaci agresji i przemocy. Każdy człowiek odpowiedzialny musi być świadomy konsekwencji swoich czynów. Musimy jednak pamiętać iż

⁴⁷ FRANCISZEK, Adhortacja apostolska „*Amoris laetitia*” (19.03.2016), Lublin 2017, 234 (skrót: AL.).

⁴⁸ J. ORZESZYNA, *Dziecko w aspekcie moralnym*, „Teologia i moralność” (2007) nr 2, s. 155.

życie nasze jest talentem (por. Mt 25, 14-30) powierzonym nam, abyśmy go przemieniali i pomnażali, czyniąc z niego dar dla innych.

Słowa klucze: przemoc, sprawcy przemocy, pomoc ofiarom, przeciwdziałanie przemocy szkolnej.

THE PHENOMENON OF VIOLENCE AMONG CHILDREN AND THE YOUTH

Violence is not just beating or hitting. There are various types of violence among children and schoolchildren. It can be mental, physical or sexual abuse. A child may also be a victim of domestic violence. When we learn about the violence that a student experiences, we have not only the right but also the duty to oppose it firmly. You have to seek help not only at school and family, but also to turn to various state and local authorities, church and social institutions, and in extreme situations also to the police and lawyers. However, it must be remembered that the perpetrator of violence should not be left to his own fate as aggressiveness is an indirect call for help. Such a person also needs therapy. The ideal situation is therefore to provide the perpetrator with psychological and spiritual help, which will create a chance for him to change his current behavior and to deal with the internal wound that manifested itself in the form of aggression and violence. Any responsible person must be aware of the consequences of his actions. However, we must remember that our life is a talent (cf. Mt 25: 14-30) entrusted to us so that we may transform it and multiply it, making it a gift to others.

Keywords: violence, perpetrators of violence, help for victims, counteracting school violence.

BIBLIOGRAFIA

CZABAŃSKI A., *Zachowania samobójcze w rodzinach. Społeczne konsekwencje zjawiska*, „Teologia i Moralność” 14(2019)nr 2(26), s. 47-57.

GARSTKA T., *Agresja uczniów podczas lekcji- jak sobie z nią radzić?*, [w:] *Przemoc w szkole. Metody pracy wychowawczej, przeciwdziałanie, skuteczna interwencja*, red. T. GARSTKA, M. GRONDAS, A.K. KIEŁCZEWSKA, J.WĘGRZYŃSKA, Warszawa 2012 s. 92-118.

FENIK- GABERLE K. KAŁUCKA R., *Postępowanie w związku z występowaniem przemocy wobec dziecka. Przewodnik dla pracowników oświaty*, Warszawa 2015.

FORWARD S., BUCK C., *Toksyczni rodzice*, Warszawa 2010.

FRANCISZEK, Encyklika o braterstwie i przyjaźni społecznej „*Fratelli Tutti*” (03.10.2020), Kraków 2020.

FRANCISZEK, Adhortacja apostolska „*Amoris laetitia*” (19.03.2016), Lublin 2017.

FRĄCZEK A., ZUMKLEYH., *Socjalizacja i agresja*, Warszawa 1993.

JAN PAWEŁ II, Encyklika o niektórych podstawowych problemach nauczania moralnego Kościoła *Veritatis splendor* (06.08.1993), Kraków 1993.

JAN PAWEŁ II, *Przemówienie do młodzieży na Westerplatte* (Gdańsk 12 VI 1987), [w:] *Odwagi! Ja jestem, nie bójcie się*, Poznań 1987, s. 112-123.

JAN PAWEŁ II, Encyklika o wartości i nienaruszalności życia ludzkiego „*Ewangelium vitae*” (25.03.1995), Kraków 2006.

JAN PAWEŁ II, *Przemówienie podczas wizyty w UNESCO, Paryż, 02.06.1980*, [w:] *Wiara i Kultura, Dokumenty, przemówienia, homilie*, red. M. RADWAN, S. WYLĘŻEK, T. GORZKULA, Rzym- Lublin 1998, s. 58-67.

JAN PAWEŁ II, *List do rodzin Gratissimam sane* (02.02.1994, Wrocław 1994).

TURECKI S., WERNICK S., *Twoje dziecko. Jak zrozumieć problemy emocjonalne dziecka*, Warszawa 1997.

JELLIOT J., PLACE M., *Dzieci i młodzież w kłopotcie. Poradnik nie tylko dla psychologów*, Warszawa 2000.

KALNIUK J., *Pasterska posługa kapłana w kontekście daru i zadania. Aspekt teologiczno moralny*, Kraków 2014.

KARKOWSKA M., CZARNECKA W., *Przemoc w szkole*, Kraków 2000.

KIEŁCZEWSKA A.K., *Przeciwdziałanie aktom przemocy w szkole*, [w:] *Przemoc w szkole. Metody pracy wychowawczej, przeciwdziałanie, skuteczna interwencja*, red. T. GARSTKA, M. GRONDAS, A.K. KIEŁCZEWSKA, J.WĘGRZYNOWSKA, Warszawa 2012, s.5-20.

KOSIŃSKA E., *Katecheta w szkole*, Kraków 1999.

KOSIŃSKA E., *Rodzice a szkoła*, Kraków 1999.

LANKAMER A., CIBORSKI P., MINGA U., *Mobbing w szkolnictwie*, Gdańsk 2005.

LARSON J., *Najpierw pomyśl. Trening umiejętności radzenia sobie z gniewem i agresją uczniów szkół ponadpodstawowych*, Warszawa 2012.

MASTALSKI J., *Chrześcijanin wobec agresji w rodzinie. Perspektywa pedagogiczna*, Kraków 2006.

MAZUR J., *Przemoc w rodzinie. Teoria i rzeczywistość*, Warszawa 2002.

MŁYŃSKI J., *Spoleczno- wychowawcza rola seniorów (dziadków) w rodzinie*, „Teologia i Moralność” 14 (2019) nr 2(26), s. 103-118.

MUSIOŁ M., *Media w procesie wychowania*, Toruń 2007.

OLECHNICKI K., ZAŁĘCKI P., *Słownik socjologiczny*, Toruń 1988.

OKOŃ W., *Słownik Pedagogiczny*, Warszawa 1992.

ORZESZYNA J., *Dziecko w aspekcie moralnym*, „Teologia i moralność” (2007) nr 2, s. 137-158.

PIKUŁA M., *Przemoc w rodzinie na tle uzależnienia alkoholowego*, [w:] *Nauczyciel wobec problemów psychospołecznych ucznia*, red. N. PIKUŁA, Kraków-Częstochowa 2009, s. 96-112.

POZDAŁ M., *Cyberseks- Cyberprzyjemność? Internetowa aktywność seksualna. Nowe możliwości i zagrożenia*, [w:] *Tabu seksuologii*, red. A. JODKO, Warszawa 2008, s. 117-154.

POSPISZYL J., *Przemoc w rodzinie*, Warszawa 1994.

URBAN B., *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczości młodzieży*, Kraków 2000.

WHITE R. A., *Telewizja – druga szkoła*, „Horyzonty Wychowania” 1(2002) nr2, s. 197-220.

WESOŁOWSKA A. M., *Poradnik prawny. Bezpieczeństwo młodzieży*, Warszawa 2008.

ZIELIŃSKA M., *Jak reagować na agresję uczniów? Skuteczne techniki radzenia sobie z problemem*, Gdańsk 2012.

ZWOLIŃSKI A., *Kultura destrukcji*, Kraków 2020.

ZWOLIŃSKI A., *Kultura idiotów*, Kraków 2019.

ZWOLIŃSKI A., *Seksualność w relacjach społecznych*, Kraków 2006.